

ТУЛҒОНОИ

Айтуви: ФОЗИЛ НУЛДОНИ ўгли.
Ёзиб олуви: ГУЛОМ КАРИМОВ.
Назира тайёрови: ЗУБАИДА ҲУСАИ-
НОВА.

Замоннинг замонида, бурунги ўтган вақтида, Оқбўта-бек Уратепада бек бўлиб сўраб турди. Қошидаги қанча амалдорлари билан маслаҳат қилиб:— Қўқонда Худоёрхон бизга ёв бўлмақчи эмни. Биздан унинг қуввати катта, унинг хонлик амали бор, бизнинг беклик амалимиз бор, унинг мақсади Уратенини босиб олмақ-да. Биз бир қирқ юзнинг бегимиз. Эндиги маслаҳат—халққа оқ уйли¹ одам солаек, «ёвни қора қўрқатар» деган гап бор,— [деди], шунда қошидаги сон амалдорлари маъқул топиб, ҳам уруғ, элга жўнатиб, бу сўзларни айтяпти:

Олдимизда мудом хизмат қилганлар,
Бизнинг билан маслаҳатда бўлганлар,
Бекнинг инъомини олиб турганлар,
Саркарда, амалдор, жигадор, беклар
Албатта, элатга бармоғинг даркор!

Ҳарна фармон этса уни қилинглар,
От чопиб элатга хабар беринглар,
Раҳим қилмай элга одам солинглар,
Оқ уйли қип буида ҳайдаб келинглар!

Элга бориб хўб маслаҳат қилинглар,
Бош кўтарса, ул гуноҳкор билинглар,

¹ Пиёда ҳайдаб кетини.

Ҳарб-зарб¹ айтганин бойлаб уринглар,
Қора черик² қилиб ҳайдаб юринглар!

Улар билар бекнинг қилган ишини,
Бунда олиб келинг сонсиз кишини,
Дод деганда эшитмаиғлар сўзини,
Бир нечанинғ ўйинг икки кўзини.
Мен сизларға нома ёзиб бераман,
Менинғ амрим сизлар қаттиқ тутшиғлар,

Менинғ хатим халойиққа элтинглар!
Амримни қилмаган бўлар гуноҳқор,
Бошин кесиб, дорға тортмоғим даркор;
Шу сўзларни баринг билгин мухтасар,
Беклигимдан нон еб турган амалдор!

Қўқондан келгандир ул бизга хатар,
Босиб келиб қолар бир кун кўп лашқар,
Ундан бурун ҳаракат қил йингитлар.
Қараб туриб фойдасиздир ўлишлар,
Шу гапни элатга етказ, амалдор!

Мана бу сўзларни тайинлаб, Уратепада элатдан чиққан бир неча бийлар: «Қўқон ёвласа, ёвлар-да, бир йўриғи бўлар-да, биз халққа бўликчилик солиб, кимнинг бола-чақасини йиғлатамиз. Қўрғон сўраб турган киши халқдан олган нарсани йиғиб, бир қўрғонни қўриб уdda қила олмаса, халққа тармашгандан бундай бойлиқни қўйган даркор», — дейишадди.

Уратепада шундай маслаҳат бўлгандан кейин бекка қарши ҳар элнинг каттасидан, айниқса халқнинг ичиди — олмасвон халқдан чиққан бу маслаҳатлар бекнинг қулоғига тегди. Бек дарғазаб бўлиб, — Олмасвон³ халқдан шундай гап чиқса, бу халқни ўлдирмак экан, — деб халқ катталарини чақириб бир сўз айтяпти:

Мен сўйласам нега қарши келасан,
Бузмакорлик қилиб бунда ўласан.
Мен эшитдим ифвогарлик сўзингни,
Уйла ўзинг сенга ўлим лозимди (р),
Хаёллатмай сенинғ бошинг оларман.
Одамнинг бошидан минос соларман.

¹ Сўз ҳайтарган.

² Вадарға, сургун.

³ Олмасвон — қабила номи.

Мен ҳам энди зўрлигимни билдириб,
Ҳарна десам айтганимга кўндириб,
Эл каттаси, ирвогарни ўлдириб,
Халқ нчида сен сўйлаган сўзингни,
Аввал ўйиб олай икки кўзингни.

Сен бўлибсан ушбу кунда гуноҳкор,
Ўз қўлингман сенинг бошинг кесилар,
Қўрқмайсанми бундай кунда зулмдан?
Омон қутулмайсан менинг қўлимдан.

Бундай кунда ўларингни билмадинг,
Яхши сўзман бекнинг кўнглини олмадинг.
Эшитгин, халойиқ, бекнинг тилини!
Нечовларнинг бойлаётир қўлини.

Мана шундай «қонхўр жаллод келгин,— деб
Бузиқининг дарров бошин олгин»,— деб
Халойиқлар кўрди бунинг ишини,
Кесди нечовларининг бошини.

Оқбўтабек зўрлигини билдириб,
Халойиқ-да, эл каттасин ўлдириб,
Ҳар тарафдан усталарни йиғдириб,
Минора қилмоқчи одам сўйдириб.

Уйлади «Мендан нишон қолсин,— деб,
Қўрғонимда калла миnor бўлсин», деб,
Эл каттаси ҳар тарафга қочади.
«Оқбўтанинг феъли кетди, ўлсин», деб,
Бошин олиб тўш-тўшига жўнади,
Бунда турган одам тайин ўлади.
Олмасвои халқи кўл побуд бўлади,
«Қандай замон бўлди», дейишиб йиғлади.
Йиғлаганда нима илож қилади,
Нечовининг бошин бунда олади,
Оқбўта сўзин мухтасар қилади.
Одам калласидан миnor қилади,
Калла миnor овоз бериб туради.

Ана энди элга зарбинни ўтказиш учун шунча одамни
ўлдириб, калла миnor ясаб, бул бутун халққа овоза бўлиб
кетди. Бўлак халқлар, қирқ юзнинг неча туёқли калқи:
«Бу одамни қирар экан, биз Уратепага қўшилмаймиз, бў-
лак бош ёроғимизни қиламиз, амирга тобе бўламиз»,—деб

айниб, Панжакентни қўрғон қилиб олди. Шунда Оқбўтанинг одами озайиб қолди. Қай ерда хитой юзи билан қирқ бўлса Оқбўта қўлида қолди. Ундан кейин бўлардан, бутун эл катталаридан кўп ўлди. Оқбўтабек авлоди қўлидаги деди, ул ўзи қирқ уруғидан чиққан. Бул туёқли халқи қанча бўлса, Панжакентни қўрғон қилиб, бож-хирожини амирга бериб, энди буларга Оқбўтабекнинг дами ўтмай қолди. Бу-хоро амири буларни қўриб¹ оладиган бўлди.

Энди амалдорлар Қўқоннинг ғамида Оқбўтанинг хатини олиб, қаерда қирқ билан хитой юзи бўлса бора берди. Шунда эл ҳар ким ўзи тўда-тўда бўлиб, хат кўтариб борган арзачисига шунда беш уйга бир одамдан солиб, қани оқ уйли қорачерикка ким борса, бизлар пул йиғиб берамиз деб, бадавлат кишиларга иши бўлмай, пул билан бўлгандан кейин пул бериб қутилувга камбағалнинг кучи етмай, шунда элда маслаҳат қилиб, қани ким боради? «Беш уйга бир одамдан, бормаган киши пул беради, борган киши шу пулни олади, хоҳи қари бўлсин, хоҳи ёш талабкор», деб сўрайди. Энди ҳар уруғдан пул топмаган камбағал мен боради, деб талаб қилади.

Бек зулуми, бунда ҳолинг билмаса,
Меҳрибон бўп сўзга қулоқ солмаса,
Қашшоқ-камбағалнинг пули бўлмаса,
Ҳарна деса камбағаллар боради.

Бепул киши тақдирдан кўради,
Пулдор киши унда пима қилади,
Камбағаллар талаб қилиб туради,
Пул деган сўнг пима деса кўнади,
Эл унаган, ўз-ўзидан рози бўлади.

Тақдир шул деб, оқ уйлига борайик,
Ёв олдига биз кўндалайг бўлайик,
Бермакка бизларда дунё бўлмаса,
Тақдир етса фармон билаи ўлайик.

Сўз сўзласак сўзни қабул қилмайди,
Нложи йўқ, бормасак асло бўлмайди.
Пулдор киши кўра берсин роҳатни,
Камбағаллар энди жонни сотади,

Азалда тақдир шундайин элтиди,
Ешу қари бул йини олиб турибди.

¹ Қўриқлаб.

Бекдан келган бунда неча амалдор,
Эли халққа қанча сўзни тарқатар,
Банданинг бошида не кулфат ўтар,
Бекорга дод демаклик на даркор.
Тақдири-қисматлар шундай ёзилар,
«Берай десак дунё молим бўлмаса,
Қамбағални биров раъя қилмаса».
Шу сўзни айтади неча ёронлар.

Тинч ётади элда бу замон бойлар,
Қамбағалнинг сўзлаган сўзи бекор,

Пулга ўзини сотиб, очу яланғоч
Сатта ғаним йиғилишган, маслаҳат:
Оқ уйлига бизни ҳайдаб боради,
Олиб бориб ёвга дучор қилади,
Борган одам ёв қўлида ўлади,
Қалтак олиб нима илож қилади.

Шунда пулдорлар қолиб, бепулар бормоқчи бўлди.
У вақтинда элда ёвгарчилик кўп бўлар эди, эл бундай
қишлоқ солиб тўпланиб, жойлашиб ўтирмас эди: ҳар за-
мон ёвгарчилик бўлиб, биров-бировни талаб олиб, у халқ
бу халққа, бу халқ у халққа аралашиб юрган замон эди.
Уруғ қувиб¹, қайси ерда бўлса ҳам ўзининг жинсини топар
эди. Шунда бир Назар деган киши Оқтепа теварагида ўти-
риб қолган эди. Ул ҳам қирқ уруғидан эди. Ниҳоятда кам-
бағал эди. Қўл кучидан ўроқчилик, машоқчилик қилиб кун
кечирар эди, ёши қайтган чолу кампир эди. Бир Тўлғоной
деган қизи бор эди, бу ҳам бўйи етиб баркамол бўлиб
қолган эди, Пардабой кал деганга аташтирилган эди. Ул
вақтларда шундай замон эди, ҳарчанд чиройли бўлса ҳам,
бадавлат киши камбағалнинг қизини олмас эди. Ўз тенги-
ни топиб қуда бўлиб томирлашар эди. Шунда Назар Пар-
дабой калга хабар юборди: «Биз оқ уйлига кетиб борамиз,
Ўратепада қолишга илож йўқ, бермоққа пулимиз бўлма-
са, бўйи етган қизни ёвнинг ўртасига олиб бориб ташла-
ганча, бир ҳаракат қилиб олиб келса!» — деди. Пардабой
калнинг бир қари энаси бор эди. Шу қари кампирдан бў-
лак давлати йўқ эди. Қамбағал, камбағал билан, ўз тенги-
ни топиб илгари қуда бўлишган эди. Ана энди: «Ўстимиз-
га киймакка чопон топмаймиз, ўзимиз емакка овқатнинг

¹ У уруғини суриштириб.

тайини йўқ. Назарнинг қизига кийимни гўрдан топамизми?»— деди. «Энди, ундай бўлса қизимни ташлаб кетайми, у ёқда тақдир қилса, бировга берарман»,— деб кампирни эшакка миндириб олди. Шундай қилиб қари кампир, бола, ёш одам йиғилди. Элдан йиғилган одам кўпайиб, гоҳ пиёда, гоҳ эшакли, бир-бири билан дардлашиб жўнаб кетётган вақт экан:

Назар айтар ҳар замонда сўзини,
Эргаштирган Тўлғонийдай қизини.
Йўл юради кампириман сирдош бўл,
Камбағаллар бир-бириман йўлдош бўл.

Бойлар боқмас бундай кунда ҳолимга,
Камбағаллик дучор бўлди зулмга,
Қабоҳат кун, биз борамиз ўлимга.
Жоним болам, тақдирингдан кўрасан,
Улмасак охири қайтиб келасан.
Улжа бўлсанг, ёв қўлида қоласан.

Ҳасратли кун ўйлаб турсанг зиёда,
Камбағал дардлашиб чўлда пиёда:
«Бермака бўлмади дунё молим», деб,
Гоҳ эшакли, гоҳ пиёда йўл юриб.
Ҳориса ўтирар дардлашиб йўлда,
«Забун бўлиб қолган меннинг ҳолим», деб.

Бир нечаси кўп тасалли беради,
Банданинг бошида ҳар иш бўлади.
Тағри продаси банда кўнади,
Пиёдалаб чўлда кетиб боради.

Эшакли, пиёда Жиззах йўлига,
Бориб тушсак Оқбўтанинг қўлига.
Чолу кампир кетди белини бойлаб,
Оқ уйли деб неча амалдор ҳайдаб.

Қирғий деган қуш ўлтирар қиёда,
Аламни дардлари бўлар зиёда.
Жафо кўрар йўлда пойи-пиёда.

«Оқ урганда сўзлайдиган сўзим,— деб,
Болаларим меннинг кўрар кўзим» деб.
Назар бирга гамгин бўлиб боради,
Ёвга тушмасин-да Тўлғон қизим», деб.

Тарзин кўриб хаста кўнгли бузилар,
Менинг билан бу болам (бўлиб) аёгор,
Қаригаида шундай кулфатга дучор,
Хайдаб бораётир қанча амалдор,
Оқбўтага бизлар бўламиз дучор.

Тўлғоной баркамол, тасалли берар,
Отасининг балки кўнглин кўтарар:
— Бир ўзимиз эмас, қанча одамлар,
Бу қисматлар тақдиримга ёзилар,
Ота, булча хафа бўлмоқ не даркор.

Насиб этса бирга-бирга борамиз,
Жаҳонин сайр этиб яна келамиз.
Ота хафа бўлманг ота меҳрибон!
Улмасак келармиз бир куни элга,
Сизга йўлдош қанча одамлар бирга,
Ишимиз тушибди пошшолик зўрга,
Кўнглин кўтариб боради бирга.
Энди чиқиб кетди забундай чўлга.
Чувиллашиб бунда тинмай йўл тортди,
Оқшом ётса, кундуз қичади кетди.
Ҳар элатдан чиқиб ҳар кун қўшилар,
Оқ уйли деган бир шундайин гап бор.

Нечовнининг оёқлари қавариб,
Қозон-товоғини ҳам бирга олиб.
«Бу йўлларда юриб азоб кўрдик, деб,
Нечовимиз йўлда сувсаб қолдик, деб,

Дунёсиз ёвга талаб қилдик, деб.
Йўл азобин энди юриб кўрдик», — деб,
Шундай қилиб, бари энди-йўл тортди,
Бир хили йиғлайди, «Қисматим қатти(қ)»

Чувлашиб йўлларда кетиб боради,
Олди у Зоминдан ўтиб боради.
Кеч бўлганда Жомга бориб қўнади.
Бир-бирин ўтириб ҳолни сўради,
Йиғилган оқ уйли сатта камбағал —
Қашшоқ(нинг) ҳоли бунда танг бўлади.

Гапига ҳеч қулоқ солмайди.
Сўзлашгани биров писанд қилмайди.

Армонли кун йўл юришган бечора
Булар бунда яхши кунни кўрмайди.

Мана бу кеча Зоминдан ўтиб, Жомда қўниб, ҳар қайси-
си ўз чўлкани билан атала-буламини қилиб ичиб, ётиб
дам олишди. Эрта-мертан тонг отди, яна йўл ҳаракатига
кириб турибди. Нечовлар оёғини олдирган, ерга босолмай
дилтанг бўлган. Чол-камбир ўлимга рози бўлиб, ўз ҳолига
нолиш қилиб: «Биз худоёга нима ёздик, камбағаллигимиз
билан жойимизда тинч ўтиргани қўймаса, ўзимизни-ўзимиз
ўлдиришга жон ширинлик қилса, бир кун, икки кун ту-
ришга бекиннг амалдорлари жавоб бермаса, нима илож қи-
ларини киши билмаса, тақдирга тан бериб, шуларнинг ҳай-
довига юриб борамиз»,— деб йўлга кира берди.

Қозон-товоғини эшакка ортиб,
Нечовлар боради жазосини тортиб.
— Ахир бир кун ўратепа етармиз,
Кўз кўрмаган юртга ошиб кетармиз,
Ҳасрат билан бу дунёдан ўтармиз.

Жафо тиғи қайта жонимдан ўтиб,
Бизни қисмат шундай тақдирга элтиб,
Фалак бизни бу чўлларда хор этиб,
Йўқчилик, қашшоқлик билан қаритиб,
Бораётир йўлда чувлаб йўл тортиб.

Го-да бари йиғлаб ғамгини бўлади,
Куйганидан бир нечаси кулади.
Бораётган чолу камбир ҳоришиб
Оқбўтадай бекка аскар бўлади.

Қари-қартаг бўтадаини бўзлайди,
Бир нечаси шўхлик қилиб сўзлайди,
— Шўхлик қилиб қани менам борай, деб,
Кўқоқликни ерга тоблаб урай, деб,

Худоёрхон келиб қолса устима,
Пўлакқаида унга изза берай, деб,
Машкарига тапчо тегиб юрай,— деб.
Шўхлик қилиб неча сўзни айтади.
Ўвлаб энтагини ҳайдаб кетади.
Элу халққа халойиқлар қаради,
Чуваб одам оқ уйлига боради,
Нима бўлса тақдирилан кўради.

Йўл тортиб етишди ул кун равотга,
Булар балким миниб кўрмаган отга,
Бораётир Уратепа элатга.

«Қани, бориб Оқбўтани кўрсак, деб,
Хизмат қилиб бегдан инъом олсам, деб,
Уратепа қирқ, юзнинг кўрғонига
Чиқиб ёвдан кўриб турсак», деб,

Еш болалар йиғлар йўлда мугойиб,
Хизмат қилиб Уратепа борамиз.
Бек ўлса, бўлсак кўрғонга соҳиб.
Оқ уйли, деб бизни бундай ҳайдади,
Азоб тортиб бу чўлларда қийнади.
Етармизми,— деди шундай бўйлади,
Яёвлаб неча кунлар йўл тортди,
Уратепа юртга яқинлаб етди.

«Оқ уйлига қанча одам келди», деб
От чопиб илгари хабарга кетди,
Оқбўтага бориб арзини айтди.

Оқ уйлига одам ҳайдаб келамиз,
Хоним сизга энди жавоб берамиз,
Буларни қаерга олиб борамиз?
Халойиқнинг олди кўрғонга етди,

Сонсиз одам йўлга сиғмайин кетди,
Амалдорлар хабар бериб юрибди.
Бизлар бориб элда қилдик маслаҳат
Лозим топиб берди бизга жамоат.
Қўнадиган ерни кўрсатгин бегизот
Яна, остимизда мишган бедов от
Ҳеч ким сиздан қилолмас шикоят.

Бу сўзни Оқбўтабек эшитиб ўзининг амалдорларидан
— Бизга келадиган ёв Қўқондан келади, бўлак ёқдан
ёв келмайди. Энди қўқонликнинг келар йўлига буларни
қўндириш даркор. Илгариги нақл «Сувдан бурун бўғат»,
деган гап бор, «Бўлар ёвни қара кўрқитар», халқдан
шунча оқ уйли ҳайдаб келибсизлар. Паст беги Сирдарё,
мина шу ёқни ёқалатиб қўниб ётса, ёв тортиб устига келса,
бирданига булар сойдап чиқиб қолса, бирданига ёқасидан
бўғиб олгандай бўлади. Яна бу ишга гайрат қилинлар,
деди.

Шунда бир сойни ёқалатиб қўндирди. Булар ерни қа-
зиб, тўла қилиб ҳар қайси, ҳар қайси ўз чўлкани билан ма-
кон қилиб ўтира берди. Бу халқдан олиб душманга биқтир-
ма ташлаб қўйди, деган гап.

Шунда булар ўз ғамини қилиб турди. Ана энди Худоёр-
хон Қўқоннинг шаҳридан чиқиб мамлакатга,—ўнгу сўлга
хабар қилиб, ҳарна лашкарини олиб, ботирлар жам бўлиб,
Уратепанинг устига, қирқ, юзликнинг қастига лашкар би-
дан босиб келди:

Бутун халқи карнай тортиб,
Нечовлари тўпни ортиб,
Кеча-кундуз йўлни тортиб,
Отлилари тинмай йўртиб.
Борса шаҳарни кўрармиз,
Қўп бўлса босиб олармиз,
Ебир-есир қилиб унда —
Қўқонга тобе қилармиз.
Саркардалар йўлни бошлаб,
Келаётир, кўнглин хушлаб,
Шундайин қилиб йўл тортди,
Майда жиғилни¹ аралаб,
Қисакўзга² энди етди.
Оламни овоза тутди,
Қишлоқ халқи жойдан бўшаб³
Тоғу тошга чиқиб кетди.
Қўқон ёвлар бундан ўтди.

Қилиб шундай ҳаракатни,
Соп ботирлар илгариди —
Хонига қилган хизматни.
Чувиллашиб кўп элатни
Лашкар тўп-тўп босиб ўтди.

Уратепанинг қастига,
Оқбўтабекнинг устига,
Овоза оламни тутиб,
Хўжанд, Уратепа бунда
Бир гулгула бўлиб ётди.
Эл билмайди қандай гапди(р),
Халқлар кўриб ҳайрон қолар,
Буида турган ўлжа бўлар,

¹⁻² Қишлоқ номлари.

³ Туриб, айрилиб, қўзғалиб.

Босиб келса Кўқон ёви,
Бутун элни талаб олар.
Элдан кирмайди савашга,
Худоёрхон иши бошқа,
Эл тўполон, доврўқ қолди

Қочаётир тоғу тошга.
Бул бир ажаб замон бўлди
Ев босади, ёмон бўлди,
Қочган киши омон бўлди,

Лашкари дунёни босиб,
Бир нечаси олар, босиб,
Ўлжа қилиб, йўлни тўсиб,
Шавкати оламга кетиб,
Бировларга қамчи чатиб,
Желиб, йўртиб йўлни тортиб,
Нечови маслаҳат этиб,

Уратепа кичик шаҳар,
Кўқон хони писиб борса,
Нечовлари қўлга тушар.
Ўзимизга тобе бўлиб.
Уратепа бизга келиб,
Кимлар ўлиб, кимлар қолиб
Бир тўполон уруш бўлар,
Неча кунлар суруш бўлар,
Ботирлар ўлжани олиб
Омон-эсон элга келар.

Тортинмай юринг йигитлар,
Улар оз эл, не жони бор,
Қўлимизда ҳалок бўлар,
Тақдирда борини кўрар,
Шундай қилиб йўлни олар,

Чопогончи аввал кетди,
Шаҳарига хабар етди.
Уратепа деган шаҳар,
Бир гала-гул¹ бўлиб етди.

Бир-бирига хабар қилиб,
«Кўқон ёви келиб қопти».

¹ Гулгула.

Ҳамма бир-бирига дуч бўлиб,
Оқбўтабек бул бош бўлиб,
Кеп қолмасин бунда элга,
Қараманглар ўнгу сўлга.
Бир-бирингман бўлиб бирга
Тортинмайин чиқинг йўлга!
Ҳазар қилмай туринг бирга.

Ев яроғинг баринг шайла,
Бу урушга талаб айла.
Сесканиб бир ёвдан қочманг.
Эшитинг сўйлаган сўзни
Оқбўтабек дейди бизни.

Ўз оёғи билан келди,
Писанд қилмай босмоқ бўлди.
Ўлжа қилиб олнинг буни,
Танг бўлсин Қўқоннинг¹ ҳоли.

Соп ботирлар гайрат қилинг,
Қўлга туширинг султонини.
Юз қайтарманглар майдондан
Эр йигитлар, кечинг жондан.
Қимлар ўлиб қимлар қолсин,
Ўз оёғи билан келган —
Келган душман ўлжа бўлсин.
Айтдим сизга таърифотди,
Тортиниб турмоқ уятди (р),
Соп ботирлар мишинг отди.
Қўлдан берманглар элатди.
Қўқон келиб бизни босса,
Мард йигитларга уятди (р).
Худоёрга бўлсин ўлим,
Забун қилинг унинг ҳолини,
Писанд қилмай босиб келди,
Қўп ҳам писанд қилмасман,
Инъом олган ботирлар бор,
Сира мен ҳам ҳам емасман.

Майдонда мен ҳам тураман,
Мен танҳо гайрат берарман,
Мен ҳам сизларга бош бўлиб
Қилич сол² қирғин қиларман.

¹ Қўқонлик ёвнинг.

² Солиб.

Чиқаётир мамлакатдан,
Келиб қўшилган элатдан;
Ёв-яроғ, найзасин олиб,
Мен ҳам ботирман деб келиб,
Ўз ҳолига карнай чалиб,
Чиқди булар ҳам шаҳардан.

Қанча элчи қатнаб туриб,
Келган ёвдан хабар олиб,
Қўп-озини аниқ билиб,
Бир-бирига хабар бериб,
Чиқди ул замон шаҳардан.

Бир печалар айтар эрди:
— Мамлакатим бўлсин омон,
Худоёрхон кўнда ёмон,
Озман, деб сиз қараб турманг,
Баринг бўлинг марди майдон!

Уруш бўлса тўқилади —
Икки бошдан қирмизи қон,
Қўқон хонн бўлди душман.
Сесканиб биз қайтиб турсак.
Уратепа билан Турмас,
Босиб олмай сира қўймас.
Қўқонликка ўлжа бўлманг,
Парвой қилиб қайтиб турманг,
Сўраб ётган мамлакатни —
Бу майдонда қўлдан берманг.
Қилинглар шундай ғайратни,
Тортиниб турмоқ уятди (р).

Шунда Худоёрхон лашкари Уратепанинг қорасини олиб, яқинлаб ўнгу сўлни айланиб қўниб қолди. Энди ёвга даф утгани қирқ, юзнинг ботирлари, уруш-яроғини ғамлаб Уратепадан чиқиб, ёвга қора кўрсатди. Совут қолқон кийиб, мен ҳам ботирман деганлар чириниб, қобоғини уйиб, шунда икки ёқдан лашкар бир-бирига яқинлаб бориб, солиб, шул кеча ётди. Уртада посбонлар айланиб, ухламай, уйқуда бир-ров-бировини келиб босмасин, деб эрта-мертангача қоровул бўлиб ётди. Шу вақтида эрта-мертан тонг отди. Қўқон тарафидан бир ботир бу сўзларни айтиб, майдонга тушди:

Мен ҳам ботирликни қилган.
Худоёр ёнида турган,

Урушда обрўйини олган,
Оти Барот, номдор полвон.

Бу урушга талаб қилган
Қани бунда борми энди,
Биз билан баробар бўлган,
Талаб қилсанг кел майдонга.

Найзасини қўлга олган,
Бир ажойиб бўлсин майдон,
Уйнатарман бедов отни,
Қилай мек бугун ғайратни.

Нечовларни кўкка отган,
Барот полвон номим кетган —
Қўқонда белгили ўғлон,
Хонларнинг ниъомин олган.

Хоним учун хизмат қилган,
Ботирман, деб ном кўтарган,
Борми бизга талаб қилган?
Уйнатиб туриб кўк отди,

Қўлида найза, пўлатди,
Неча сўзлар бунда айтди,
Уратепанинг шаҳридан
Оллоназар чиқиб кетди.

«Сенинг гамингини эмасман,
Менам сендан кам эмасман»,
От суриб майдонга борди,
Шириллатиб найза солди.
Ўлоф урган Қўқон полвонини,
Бунда найзага рад берди.
Бу ҳамладан омон қолди.

Қандай бўлар экан, дейишиб;
Икки одам урушига,
Ботирларнинг сурушига,
Икки тараф қараб қолди.

Барот полвон найза солди,
Оллоназар омон қолди.
Айтар энди неча сўзни,
«Барот полвон деган бизни».

Мисли шудгор бўлиб ерлар,
Ҳеч қайси бўлмай ярадор,
Пешингача уруш бўлди,
Икковига зарар етмай,
Шундайин айрилиш бўлди,
Ҳар қайсиси ўз сафига —
Отин буриб қайтиб кетди.

Қўқон хонининг полвонига бир кун даф этиб, ўзини омон сақлаб чиққанига Оқбўтабек:— ундан жон қутилмас, деб эдим, ўзингни омон сақладинг. Агар сендай яна бешта, ўнта бўлса, яна шунча Қўқондик бўлса ҳам даф этар экансан,— деб Оллоназарни қанча кўтариб, яхши сарпойинъомлар берди. Ул оқшом ётди, эрта-мертан тонг отди. Инъом олган Оллоназар халқ ўртасида жуда тошиб кетди. Чошкада отни ўйнатиб, совутқалқонни кийиб, бошига сипар ёпиниб «қани, талабкор борми!»— деб танҳо турибди. Кечаги омон қолган полвон «Кеча омон кетиб, бугун омон кетмайманми, мендан омон қолиб, бурун майдон келди, бўлак билан иши йўқ, мендан майдон талаб қилди», деб уруш яроғини ғамлаб, бу ҳам майдонга келди. Неча марта найзақиличга рад берди. Икки ёқнинг лашкари саф тортиб қараб турди. Шунда Оллоназарнинг сўзи:

Оллоназар мард, дейди бизни
Омон юбормайман сизни,
Солайин сенга қиёмат
Худоёрхон айтсин раҳмат.
Қўқондан чиққан азамат.

Бу сўзни айтиб найза солди,
Совут-қалқонни сўкилтиб
Найзасига санчиб олди.
Бул биллакнинг кучи билан
Кўтариб эғнига солди.

Икки лашкар шовқин берди,
Минган оти дупир билан
Ўз тўбига қочиб берди.
Қўқон полвони найзада
Оллоназар ўлжа қилди.

Қўқон халқи ақли шошиб,
Бир-бириман чувиллашиб,
«Мава юриб қолсак», дедь.

Ғайрат қилиб Оллоназар
Оғир ишларни битказди.
Оқбўтабекка етказди.

Бир полвонни ўлжа қилиб,
Ярадор қилиб, қўлга олиб,
Номдор полвондан айрилиб,
Келди қўқонлик от солиб.

Булам шердил қараб турмас,
Ундай ёвни писанд қилмас.
Эр-йигитлар майдон қилиб
Урушмоққа ботир толиб.

Қиличини қўлига олиб,
Бир тўполон уруш бўлиб,
Бирн-бирнга дуч бўлиб.
Икки лашкар уруш қилди.

Мард йигит дарёдай тошиб,
Қўқонларнинг ақли шошиб,
Ота-боладан адашиб,
Улик-ўликка айқашиб,
Го ерларга қузғун тушиб,
Бир-бириман аралашиб,
Гоҳ қочиб, гоҳо қувиб,
От остинда калла қолди.
Қирқ тиллалик саяла қолди.

Бир тўполон уруш бўлди,
Ботирларга хўб иш бўлди.
Унгу сўлни туман олди,
Кимлар ўлиб, кимлар қолди.

Қилич келиб алаб-ялаб,
Ботир кўнгли қилиб талаб,
Эр-йигитлар ёвга қараб,
Милтиқ-жазойил отилиб,
Қун кўзини тўзон олиб,
Нечовлар ярадор бўлиб,
Халқ устида уруш қилиб,
Бир ажойиб ишлар бўлиб.
Кеч бўлганда айрилади,
Улганидан хабар олади.
Қимлар ўлиб, кимлар қолган,

Айрилишганда билади,
Неча кунлар шундай бўлади.

Қўрққан бойқиш Сир ёқалаб,
Нечовлар тўқайга кирди.
Ул тўқайдан паноҳ тилаб
Қамишда паналаб турди.
Беҳад одамларни қирди,
Сонсиз қўқонликдан ўлди.
Бир-бирига ўлжа бўлди.

Ярадорлар сувлаб ётир,
Нечовлари қумни қониб,
Нечовлари жазосини топиб
Бир-бирига қарамайди.
Ҳеч ким ҳолин сўрамайди.

Шундайин хонларнинг иши,
Кесилган нечанинг боши,
Иту қушга емиш бўлиб
Қолди одамзоднинг гўши.

Бедовга заррин айиллар,
Қилганга душман қойиллар,
Шабғам милтиқ жазойиллар.
Тўп бузар майдон ичинда.
Қилпич найза ширқиллашиб,
От қўяр майдон ичинда.
Бир нечалар айтар:— Довут,
Оқ киравка, олтин совут,
Сўкилар майдон ичинда.

Йўлиққан урушнинг марди,
Бўлмас номарднинг қуввати,
Ботирларнинг минган оти
Парқинидан кўпик сочар,
Ҳар тарафга суриб қочар,
Эр-йигитнинг баҳрин очар.
Оқ уйлига борган чоғлар,
Ёвга йиғилган кўп лашкар.
«Оёқости бўлармиз, деб,
Бунда турсак ўлармиз», деб,
Қозон-товоғини ташлаб
Туш-тушига булар қочар.

Чувиллашиб, изиллашиб,
Ота боладан адашиб.
Юрар-йўлини билмайди,
Бир-бирига қарамайди,
Қандайсан, деб сўрамайди.
Қирмакка топмайди гўрди,
Ҳар тарафга қочиб берди,
Нечовлари Сир ёқалаб
Қолсак, деб қамишга кирди.

Не кампирлар йиғлашади,
Улу қиздан адашади.
Бир қиёмат бўлиб ётир
Ўратепанинг устида.
Икки ёв бутун урушади,

Мақсади элнинг қасдида.
Қўнгли шўлдир элни олмоқ,
Бул ўзига тобе қилмоқ.
Босиб келган Қўқон халқин
Улжа олиб, эга бўлмоқ.

Мард ўғилларнинг бўлар номуси, ори,
Шундай йиғит балки элнинг мадори,
Ёвнинг баррин эзиб, қонин тўқади,
Улжа бўлиб қолмас ватани, ёри.
Иш кўрсатиб юрар элнинг шерлари,
Ғайрат қилар, сатта юрган шунқори.
Қўрқиб тикка уриб бунда бир неча
Осқдан илғиб қуриди шўри.

Ёв киролмай Ўратела шаҳрига,
Худоёр етмайди мақсадларига,
Неча муддат шундай уруш бўлади,
Беклар лашкарига хабар қилади.
Бундай уруш ҳеч орада бўлмаган,
Аралашиб бир-бирини кўрмаган,
Қайси душман, қайси дўстин билмаган,
«Қани, халқнинг ҳисобини олай, деб,
Борй йўғин бунда барин билай», деб
Карнай тортиб бу лашкари-айирди.

Оқбўтабекнинг ивоқ Сўфибек деган амалдори бор эди.
Ҳеч маҳал намозини қазо этмас эди. Уруш ажрашгандан ке-
йин Сўфибек ёлғиз ўзи айрилиб: «Урушда юрдик, Сир ёқа-

сига тушиб ювиниб, таҳорат қилиб намоздан фориг бўлайин»,— деб тушди. Отини бойлаб, этик, чолборларини ечиб тайлаб, дасторни қўйиб, ювиниб турганида қамишнинг орасида бир одамни кўрди. Кўзига аёлдай кўринди, чақирди. Қошига келди. Бир баркамол бўйи етган қиз бола:— Сен нима қилиб турибсан бу ерда?— деди.

— Мен уруш-тўполондан қочиб тўқайга кирдим,— деди.

— Сен бир ажойиб жонон экансан, отинг нима?— деб сўради.

— Отим, Тўлғон,— деди.

— Эса шу ерда тургани. Мен намоздан фориг бўлайин, гапни сўнгра сўзлашамиз,— деб таҳоратга ўтирди. Унда қизнинг шўхлиги келиб, Сўфибекнинг дасторини бошига қўйиб, этик, жўрма-чолборларини кийиб, тилла камарни беллига бувиб:— Мен қандай бўлдим?— деди.

Сўфибек айтди:— Сен бир амирнинг маҳрамидек бўлдинг?— деди. «Бул ажойиб нарса экан. Бул кўрганим тушимми, ўнгимми, ҳар гап бўлса, бунга айланмишмайин. Намоздан фориг бўлиб, сўнгра бунинг билан бўлайин. Урушдан омон чиқиб, менга худо берди, ўзим олайин, уйимга олиб борайин, бу урушда четлаб юриб меннинг қилган ўлжам шу-да»,— деб ақли бўлиниб, қазо пешин намозини ўқиб ётди. Ўзи жегда кўйлак билан жегдачанг қолган эди. Намоздан фориг бўлиб фотиҳани юзига тортди. Ошиқиб қаради, бояги қиз ҳам йўқ, қантариб қўйган от ҳам йўқ. Осмонга учганини ҳам, ерга кирганини ҳам билмай қолди. «Намоздан фойда қилдимми, зиён қилдимми»,— деб унинг қасққа кетганини билмай, ҳаммасққа термулиб бир сўз айтиб турган экан:

Кўзимга ажойиб жонон кўринди,
Кулиб, ўйнаб бунда ақлимни олди,
Енган ўтга менинг жонимни сөлди,
Эга чиқиб, олди оту анжомни.

Ҳоли танг бўп бунда Сўфибек қолди,
Ҳар тарафга югуриб хабар олди,
Мен билмадим энди ҳолим не бўлади,
Унгимми, тушимми нишон билмадим.

Қайда кетди юрган йўлин кўрмадим,
Парими, башарми, сўраб қолмадим.
Қўлдан бердим бунда анжомларимни,
Тилла камар, бунда — либосларимни.

Сир ёқаладим абгор-абгушта,
Қолдим ғамли кунда бундайин ишда.
Дод айласам эшитмаган сўзимни,
Ҳар ёққа термултдим икки кўзимни,
Қўлимдан қочирдим сарвинозимни.

Излаб топай бунда кўзда ёшимни,
Тилаган эдим бирга ўтиришимни,
Йўқотдим тўқайда гул бувишимни,

Бул кўрганим ўнгимми, ё тушимми?
Ҳумоюндай соя солиб бошимга,
Бир ажойиб жонон келди қошимга,
Тағрим рози бўлдим сенинг ишингга.

Сўфибек дер намозга машгул бўлдим,
Намозим «фойдасин» шу ерда билдим,
Ҳарна борим, анжомимдан айрилиб
Яланг оёқ бўлиб чўлларда қолдим.
Илоҳим, бир Сўфи бўлмамай ўлайин,
Бек қошига энди қандай борайин.

Намозхон бўлдим-да, азобин тортдим,
Қийим, либос, от анжомини йўқотдим.
Қонлар йиғлаб менам бундайин этдим.
Намоз ўқийман, деб ўзимдан кетдим.

Мен қолганман бу гафлатда оҳ уриб,
Кимсага йиғлайин дардимни ёриб,
Мен қайда бораман энди ахтариб,
Ўратса кетай энди йўл юриб.

Кўрган халойиқлар мени биледи,
Бир нечалар туриб мендан сўраса,
Жавоб бермоқ қабоҳат иш бўлади.
Фалак менинг бунда бағримни йиртди,
Бул бошимга тўман тушиб ҳоритди.

Илгарн бор эди шону шавкатим,
Бўлмаса остимда бул минган отим.
Ҳеч кимсага келмас менинг қувватим.
Беобрў бўлиб энди кетди уятим.
Мен юрайин, ўз ҳолимга йиғлайин,
Бир нарсаин мен ҳам ҳийла қилайин,
Қўқонлик талади деяйин, борайин.

«Юрар йўлдан аввал ўзим адашдим,
Қўқонлик ёвларнинг қўлига тушдим.
Ҳамма нарса олди, ўзим қувилдим,
Яланғоч бўп бунда қошингга келдим».
Нўноқ беклар ишонади сўзимга,
Бир фалокат чирмашгани ўзимга.

Бу шумликни ўйлаб бундан жўнади,
Сўфибек юришини ҳеч ким билмади,
Уратепа қараб чиқиб боради,
Шу вақтида бир кампирни кўради.
Бу кампирга печа сўзлар ганириб,
«Тўлгон», деди у кампирдан сўради:

— Дарёга солганман кема,
Етти уруғларнинг тома.
Зинграйиб турган жон мома
Шу йўлдан Тўлгон ўтдими?

Дўмбираннинг боши бурма,
Шайтон бизни йўлдан урма,
Сўфибекни зор йиғлатган,
Тўлғонийдан кўрган борма?

Жўхори экканман кечки,
Ёнбошидан чиқиб бачки,
Чордеворда қўтир эчки,
Шу йўлдан Тўлгон ўтдими?

Тўлғонийим овуш-овуш
Қийса ярашади ковуш,
Қячқирсам етмайди товуш,
Шу йўлдан Тўлғоний ўтдими?

Тўлғонийнинг сумбул сочи,
Бўлмайдди унинг иложи,
Тўлғонмоққа, мен ҳам ҳожи,
Шу йўлдан Тўлгон ўтдими?

Қўнглимда қолди сифати,
Остида бор жийрон оти,
Белида кескир пўлати,
Қолмас Сўфибек тоқати,
Шу йўлдан Тўлгон ўтдими?

Мен сўрайман бунда бўйлаб,
Тўлғоний деб, юриб, ўйлаб,
Кўнглига не келса сўйлаб,
Кўнглимда қолган губордан,
Чикдим мен юрган шаҳардан,
Армон билан жудо бўлдим
Тўқайда кўрган дилбардан,
Шу йўлдан Тўлғон ўтдимиз?

Тўлғон дейман мен оҳ уриб,
Ғариб бўлиб, бунда қолиб,
Ишқ савдоси ақлим олиб,
Утирмадим ўйнаб-кулиб,
Шу йўлдан Тўлғон ўтдимиз?

Тўлғон дейман мен ҳам ўйлаб,
Сухсурдай ҳар ёққа бўйлаб,
Яланг оёқ абгаштаман,
Қолдим мен жонимни қўйнаб.

Менинг ҳолим сўрамайди.
Ҳеч кимса жавоб бермайди.
Бул сўзни бек гапиради,
Бойқиш кампир қарамайди.

Бу Сўфибек гамгин бўлиб,
Бу савдолар голиб келиб,
Қирга ўрлаб йўлга солиб,
Ўзини ҳар ёққа уриб.
Тўлғон, дер кўнглига олиб,
Кўринмай бундан кетиб,
Қани келса, тагин етиб
Шу йўлдан Тўлғон ўтдимиз?

Бир кўриниб ғойиб бўлган кўзимдан,
Умидим кўп, Тўлғон сенинг ўзингдан,
Заррин дасторимни бошингга қўйиб
Ўлдирмайини кетдинг, тириклай сўйиб,

Бул кўрганам қандай бўлди ёронлар,
Бўрон, илговларда бу жоним қолар.
Бекнинг давлатида қанча амалдор,
Юришимди (р) кулки, ҳайрон қоларлар.

Эшитмайди айтган сўзни,
Фалак уриб қолди бизни,
Ҳамма анжомимни олган,
Ҳеч билмадим ундай қизни.
Эрисин тоғларнинг қори, эрисин.

Ер остида душман тапи чирисин.
Бетайин йўлиққан нарса қурисин.
Бу аҳволда бўлиб қолдим дармонда,
Энди бўлдим бу аҳволда шарманда.
Чопиб ахтарганман йўлдан адашиб,
Ул кетдими қайси шаҳарлар ошиб.

Қайда борганини, уни билмасам,
Мамлакатда қайта бошдан кўрмасам.
Элга борганигим менинг қолмади,
Қадимгидай от-асбобим олмасам.

Бул аҳволда мени биров кўрмасми,
Ҳолинг қандай,— деб жавоб сўрмасми,
Гапирганда мендай Сўфи ўлмасми?!
Бу юришдан ўлмак яхши бўлмасми?

Бу сўзларни айтиб, Сўфибек ҳар ёққа чошиб, хоҳи бола,
хоҳи кампир, хоҳи чол кўринса сўраб, ўз юришига ўзининг
кўнгли бузилиб, бағри эзилиб; бурун кимсан, Сўфибек юр-
ган одам, бу аҳволда бўлиб қолганига бир баландлик тепа-
га чиқиб, ҳар тарафга назар солиб, ўз кўнглида бир сўз ай-
тиб турибди:

Фигон этдим, дардларим бўлиб тоза,
Бу юришим элга бўлар овоза,
Урушда қилганман у кунга газо,
Ҳажру жафо кўрдим ўқиб намоз-а.

Қайда бораримни энди билмадим,
Кўп ахтариб, ҳеч бир нишон кўрмадим.
Бенишон кетгани қўлимдан қушим,
Қажга айланди, фалак, сенинг гардининг.

Чўлларда гувиллаб айланди бошим,
Кимдан кўрайин қандай бўлади бу иним.
Узгадан кўрмадим, бу иш худодан,
Сенинг қарзинг бериб бўлганман лодон,

Башарми, паризод қошима етди,
Охири абгор қип, бунда хор этди.
Ҳар ёққа югуриб қувватим кетди,
Шундай бўлиб менинг обрўйим қайтди.
Неча сўзлар ётиб Сўфибек айтди.

Шундан Сўфибек кўнглида айтди. «Энди қандай қилиб бораман, худонинг қарзини бераман деб ҳарна боримдан айрилдим. Оқбўтабек шонли-шавкатда, беклик давлатида менинг ҳурматим катта эди, ҳам халққа азоб берар эдим, ҳам узмасдан намоз ўқиб худонинг қарзидан қутулар эдим. Кундуз борсам, одамлар, сўраса, бир-қиз шундай қилиб кетди десам, улар чақ-чақ этиб кулса, ундан баттар изза қилса; четга чиққанимда қўқонлик ушлаб олиб талади десам, унда «мол-ҳолингни қўқонлик олиб ўзингни қандай юборди»,— деса. «Мана қўқонликка тушганлар кўп, уларни сотиб олмасанг юбормайди»,— деса, тилим қўлмалиб қолса, ҳеч жавоб айта олмасам, ундан кўра бу тепанинг бошидаги тупроққа ағнаб [бир дамимни ростлаб], оқшом қўрғонга кириб, рўзгоримни кўриб, одамларга сир бермагандек бўлиб турай»— деб бу шумлик кўнглига маъқул бўлиб, оқшомлаб юриб, Уратепа қўрғонига кирди. Хотин, бола-чақаси Сўфибекдан сўради: Сизга нима гап бўлди?

— Эй, бизни сўрама, бу уруш; ёвнинг қўлига тушдик, ҳамма нарсани олди. Ҳали ҳам менга ўқиган намозим фойда қилди. Мен узмасдан намоз ўқиб турдим. «Бу валий табиат, намозини тарк қилмаган дарвини экан», деб, менга жавоб берди,— деди.

Хотини айтди:— От, анжом топилар, Оқбўтабек берар, намознинг шафоати сизнинг жонингизга сабаб бўлган, ўзингизга омон бериб юборган. Қўлга тушиб ўлиб кетаётганлар сизча бор. Қандай бўлса ҳам намозингизни тарк қилманг,— деди. Хотини яна маслаҳат қилиб:

Кеч ётинг, эрта туринг;
Туннинг уйқусида бўлинг,
Намоз учун қолди жонинг.

Асти, сира гофил бўлманг,
Худойгўйлик қилиб туриб,
Ҳабош-бебош ишга юрманг.

Рўзгорингга омон келдинг,
Саломат фарзандинг кўрдинг,

От, анжом сизга топилар,
Оқбўтабек олар хабар.

Бола-чақадан айрилиб,
Бул урушда қанча жонлар,
Улиб кетсанг ким йўқлайди,
Бўлмас эди сиздан хабар.

Омон-эсан келган ўзинг,
Фойда кўрсатди намозинг,
Олдимдаги улу қизим,
Қўнглимда айтар барин.
Бирга ўсган мендай ёринг
Бу қўлингда омон бўлса,
Таланмай амлок рўзгоринг.

Оқбўта сизга от берар,
Қадимгидай ҳурмат қилар,
Бекликдан ўрин бериб,
Ўз жойнга эга қилар.

Бул намознинг туфайли келдингиз. Яна ўз ўрнингизни оласиз, деб хотини маслаҳат қилаверди.

Сўфибек кўнглида «Менинг уйимга ўт қўйган намоз бўлди, мен намоз ўқийман деб ўлиб қолдим»,— деб уни бировга билдирмайди. Оқшом ётса, хотини саҳардан кейин:— Қутулиб келганингизга туриб намоз ўқиб худога шукур қилинг,— деб ухламайди. [Сўфибек] кўнглида бировга айтмаса-да, «Менинг бошимга намоз етди, намоз ўқимасам от-анжомим, ёв-яроғим ўзимда бўлар эди»,— деб тургиси келмади.

Кунлардан бир кун Оқбўта эшитди, Сўфибекни чақиртди, бу келиб кўриниш берди.— Нега уйингда беғам бўлиб ётибсан, устимизда шунча ёвгарчилик бор,— деди, шунда Сўфибек:— Ева дучор бўлиб, от-анжомни олдириб, ундай-бундай қилиб ўз бошимни қутқардим. Мен кундуз уларнинг сўроғида, азобида бўлсам-да, оқшом худоғўйликка машғул бўлдим. Улар — «бу дарвиштабиат киши экан»,— деб менга жавоб берди. Ҳамма нарсадан айрилиб, сизнинг қошингизга келишга уялиб уйда ётдим,— деди. Шунда [Оқбўтабек]— Кўрган-билганингни гапир, душман қўлида нима воқеалар бўлди, улар қайтамикан, ё бир икки ой уруш қилиб ётармикан, гапирганини эшитмадингми?— деб сўради.

— Анча гап қулоғимга кириб қолди, сесканиб кўрқиб турдим, шундай бўлса ҳам анча гапларни билдим, «Бу

Уратена кичкина шаҳар, келгандан босиб олиб қўямиз, бе-
ги ҳар тарафга қочиб кетади дер эдик. Йўқ, бунда ҳам
халқдан чиққан ботир, баҳодирлар кўп экан» — деб туриш-
ди, — деб Сўфибек Оқбўтага бир сўз айтиб тургани:

Аё шоҳим сизга дейман сўзимни,
Ҳолимга эмраниб эшит арзимни,
Отлар ҳожат бермас ердан айрилса,
Уйидан олдиrsa ҳар нима борин,
Эшикда молшини, қаторда норин,
Хонавайрон қилса уйинда ёрин,
Қайтиб ухлай олмас молдан айрилса.

Бир печа заифлар ҳаддидан ошар,
Кенжаланган қиздай қайнаб ҳам тошар,
Бир куни сепрлик бошига тушар,
Ҳоли мушкул бўлар эрдан айрилса.

Мусофир деганиниг ҳоли забунди (р),
Узи паришонди (р), кўнгли тугуинди (р);
Жонли жониворга охир шу кунди (р)
Сўна — ғозлар юзар кўлдан айрилса.

Бир нечага худо кўп моллар берди,
Молнинг орқасидан кўп иззат кўрди,
Акобирлик қилиб бир куи сўз урди,
Ахир хор бўлади молдан айрилса.

Кимсалар сув қуйса, кимсалар ювар,
Енгсизу ёқасиз ич кўйлак кияр,
Бир куни муллалар жапоза уяр,
Магар шоҳи, гадо жондан айрилса.

Олиб, отиб бўлмайти бундай элларни,
Магар Жамшид бўлса Шоҳ Искандари.
Қаторда юролмас ёлғиз норларни,
Забун бўлар ёлғиз киши ҳоллари,
Овсари қирқилиб сондан айрилса.

Шундан Оқбўтабек «Сўфибек нима сабабли бундай
айтар экан, бу хаёлда қўрққанлик, ҳар нима бориин талаб
олганлик, тенги-тўшидан, жўра-йўлдошидан кам бўлганли-
гининг шаънига айтди-да бу сўзини», — деб тасалли бериб,
Сўфибекка уч-тўрт оғиз сўз айтиб турган экан:

Бунинг учун сен, Сўфибек, ҳам ема,
Бошинг эсон, давлатингни кам дема.
Қичов келса бедоб отлар чолилар,
Кўп чопганда хаса тулпор совулар.
Унинг учун ҳам емагин, Сўфибек,
От, яроқ-асбоби яна топилар.

Бу ишларга ўзинг ҳамгин бўлибсан,
Бир ўлимдан омон-эсон қолибсан,
Ёв қўлида қанча пазза кўрибсан.

Кечасинда бошингдан кўрган кулфатинг,
Қадимгидан зиёд бўлар шавкатинг.
Ўлмай кепсан, ҳали менинг давлатим,
Миндирай остингга кескир пўлатинг,
Қадимгидан зиёд бўлар хизматинг,
Бунинг учун ҳамгин бўлма; Сўфибек.

Қиласан биз билан ўтиришларни,
Бирга юрган бу баҳодир бекларни.
Кўнглингдан бир кун чикиб кетади
Ёв кетган сўнг шикар қилсанг кўлларни.

Не сабабдан бундай ҳамгин бўласан?
Қадимгидан зиёд кунни кўрасан,
Бундай хафаликни ўзингга олма,
Ўлмай қолганингга шукур қиласан.

Шоду хуррам бўлгин, ўйнагин-кулгин,
Отга зор бўлсанг табладан мингин,
Бир неча одамга сир бермай юргин,
Дунёга келибсан шундайин бўлгин.
Муродинг, мақсадинг биздан топилар,
Сенга мен инъом бермоғим даркор.

Неча ой, неча йил хизмат қилгансан,
Сўфибексан, инъомимни олгансан,
Қўдон ёв бўп, қўлга тушиб қолгансан,
Етмаган ажалинг, ўлмай келгансан.

Ёв қошида от ўйнатиб турасан,
Қасосингни сен қайтариб оласан.
Бошинг эсон ҳам емагин, Сўфибек.
Омон юрдинг, шунча ишларни кўрдинг,
Яъши-ёмон билан бирга ўтирдинг,

Давлатимга яна ўлмайин келдинг,
Қасосинг қайтариб олгин, Сўфибек.
Мен бўламан қирқу юзнинг тўраси,
Чоп чопмага қойим, деди даласи,
Баҳорда очилар тоғлар лоласи.

Бу сўзларни айтиб, Сўфибекнинг кўнглини кўтариб, яна беклигидан от, анжом берди, Сўфибек керакли ёв-яроғини олиб, қанча одамга бош бўлиб, ёвнинг бир четида турди. Бир Уратепа деб турган эмас, Жиззах, Сир ёқалаб Қозоқ барига хабар кетган. «Қўқон ёвласа Оқбўтани олса, бизни қўярми», — деб Оқбўтага ёрдамга ҳар уруғдан кўнгилли йигитлардан беш юз, олти юз бўлиб Уратепага қараб келаётир:

Изгорин тортиб узоқдан,
Сир ёқалаб чет Қозоқдан,
Улан айтишиб жам бўлиб,
Хабар етишиб узоқдан,
Хабар борган бундай бекдан,
Ададсиз одам Жиззахдан.

Бир-бирига хабар қилиб,
Киргандир йўлга жам бўлиб,
Зоминдан қолмай қўшилиб,
Оз бўлса, кам — кам кўп бўлиб.

Одам тўлиб баланд-пастда,
Уришмоқда бул ҳавасда.
Келаётир даста-даста.

Нечовлар кўнглини хушлаб:
«Қани биз ҳам борармиз, деб,
Қўқонликни кўрармиз, деб,
Кўп ўлжани олармиз, деб,
Одам бўп келган Худаёрхон/ни/
Бизлар ўлжа қилармиз», деб.

Юрмакка тополмас йўлни,
Унга тортмасмиз элни.
Шу йиғинда қувиб солмай,
Қириб-жўйиб обрў олмай,
Қўқонликни ўлжа қилмай,
Қайтиб келмаймиз уялмай.

Қўқонлик бизларга тараф,
Элдан чиқиб кетди сўраб,
Ўлжа учун отланганди/р/,
Бизларга худо берганди/р/,
Элдан йиғиб соп полвонни.
Урушга талаб қилганди/р/.

Оқбўгани ёлғиз билган,
Аҳмоқ бўп Қўқондан келган,
Шундай агар босиб борсак
Кўп ўлжага эга бўлган.
Йўлда қилади маслаҳат,
Ўйнар остида бедов от,
Йўл тортгандир печа муддат,
Етишди сатта азамат,
Урушибди кўп валламат.

Эвди қўқонлик қаради:
Унғи-сўлни лашкар олиб,
Элатдан кўп одам келиб,
Сой, қир одамга тўлиб,
Жиззахнинг беги бош бўлиб.

Нечовлар сўз айтар бунда:
«Бекда бордир баҳодирлар»,
Евни кўрганда тошади,
Ўтдай бўлиб туташади,
Келган бунда элнинг марди,
Кўзга дори пойи гарди,
Қирқу юзнинг валламатини.
Сизлар элатнинг жўмарти.
Соп терлиб келган экан
Қўқонликнинг «азамати».
Икки ёвда, фармон бўлди,
Бир-бирини синаб кўрди.
Баҳодирлар кириб майдон
Бир-бирига найза урди.
Мард йигитлар қилиб хуруж,
Бу майдонда тинмай юруш,
Мард қўлида ярқиллайди
Қўлида ажойиб қилч.

Икки лашкар аралашди,
Бир-бириман қиличлашди,
Элнинг устида талашди.

Баҳодирлар тоша туриб,
Уйнатиб бедовин миниб,
Қўқонликка кам-кам ғолиб,
Қўқон халқидан терилиб,
Қочар йўлни ўнғай билиб,
Ботир майдонга от солиб,
Бир печалар келар ғолиб.

Кўринганда алам-дардни,
Жиззахдан келган помардни,
Ев тенгсалиб қочар бўлди,
Чопиб ташлаб аламларни.
Урушнинг тилин билади,
Кўлда алам йиқилган сўнг
Ев қочгани шу бўлади.

Элатдан келган соп ботир
Ҳар тарафдан отни солиб,
Қайтмайди, савашда бўлиб,
Бир печалар хўб тенгсалиб,
Ботир бунда хуруж қилди,
Мард йиғитлар хўб иш қилди.
Юз қайтармаган майдондан,
Эр йиғитлар кечиб жондан,
Неча душманларни қувиб
Қиличчини қонга ювиб:
«Ол-ҳа» дейиш, «бўл-ҳа» дейшиб,
«Қайтмай буида кел-ҳа» дейшиб.

Қарагай найза сўлқиллаб,
Белида қилич ярқиллаб,
Минган бедовлар дирқиллаб,
Ангар-ангар олиб қочиб,
Парқинидан кўпик сочиб,
Ботирларнинг баҳрин очиб,
Пашқирар майдон ичинда,

Келган ёви тоб бермаган,
Аввалда писанд қилмаган,
Манманликман босиб келган,
Кўп қўқонлик изза бўлган.
Майдон ичра ўлжа бўлиб
Қирқман, юзга банди қолган.

Душманларни тўплаб олди,
Етганига қилич солди,

Сойнинг тошидай юмалаб,
Ёв қочган сўнг калла қолди.

Бўлмади бунда баробар,
Жазо топди келган ёвлар,
Бутун халқдан келган номдор
Кўп ўлжага эга бўлар.

Тойли-таёқли йиғилар,
Оқ уйлига борган шўрлар,
Бир нечаси ўлжа олар.
Қочган ўзини қутқарар.

Шунда «Ёвлаб келиб кўп халқни босиб олсам»,— деб умид қилиб, Худоёрхон бош бўлиб, эр-йиғитларга дуч бўлиб, кимлар ўлиб, кимлар қолиб аввалдан ҳаракат қилиб, лашкарбоши қочиб юриб, кейин қолгани тугилиб, илгари кетгани қутулиб, оломонлар ўлжа олиб, уруш ғамон бўлиб, қўқонлик умидини узиб, ўлмай қолгани қутулиб, ўз мамлакатига қараб, ким бор, ким йўғини сўраб, «биз бу халқни ҳеч нима фахламай, Уратепани босиб оламиз деб келиб эдик, халқдан чиққан ботир кўп экан, булар илгарида ҳам уруш кўрган, бунинг билан баробар бўлолмадик, бу келишимиз бекор бўлган, ким ўлди, ким қолди»,— деб ўзини қутқариб кетиб бораётир.

Энди гапни кимдан эшитинг, Тўлғонойдан.
Қиллични белига боғлаб, заррин дастарни бошига қўйиб, кўнглида айтди. «Бу туришда кетсам, эна — отам «Меннинг қизим қўқонликка тушиб кетди»,— деб хабаримни билмай ибгор-абгушта бўлиб йиғлаб юрар. Энди бемаҳал эл ётган вақтда отам билан энамни, ўлмай қолган бўлса, аввал бир кўрай, буларга ҳам хабар берай, юртимизга кетишимизни маълум қилайин, қанча иш бўлди, ўзимни сақлаб ҳеч кимга билдирмай турдим, тўқайини оралаб кўрдим, бир амалдорнинг отини миндим, урушдагилар қандай бўлди, ҳозир ўзим ўлжалли бўлдим», деб. Кўнглида бу сўзларни маъқул биллиб, чув, деб отга қамчи урди:

Остига миңгани тулпор,
Жўнайди шундайин дилбар,
Ҳеч кимсадан сесканмайди,
Аёл эканин халқ билмайди,
Эр йиғитдай бораётир,
Одамни писанд қилмайди.

Бораётир ўрга қараб,
Ҳеч ким билан бўлмас тараф,
Эна-отасини сўраб.

Қўпдир менниг қилган хатом,
Ўлмай қолган бўлса отам,
Юрагимда доғу алам,
Ҳусним голиб, ўзим санам.
Қандай абгор бўлиб қолди,
Оқ сут берган менниг энам,
Йўқчиликдан бунда келган,
Азоб-уқубатлар кўрган,
Сатта амалдор олдида
Пиёда ҳайдалиб юрган.
Мен билмадим қандай бўлган,
От ўйнатиб кетди Тўлгон.
Бир аломат уруш бўлган,
Оқ уйли деб буида келган.
Кимниг паймонаси тўлган,
Гоҳ ерларда кўнглини бўлган,
Уратена элига қараб
Йўлда турган, қичаб юрган.

Буларни илгаридан оқ уйли, деб ҳайдаб келиб ёвга бў-
гат бўлсин, деб ёвнинг олдига ташлаган. Бир хили тўла,
бир хили чайла қилиб ўтирган эди. Булар ҳаммаси оқ уйли
солган вақтида юв-ювқа, пул топиб бера олмаган, ўз ку-
пини кўра олмаган, зулм билан келган эди. Сатта чолу кам-
пир ҳам шундай ўзини-ўзи удида қила олмаган одамлар эди.
Тўлгон кўрган кунларини элига солиб, кўнгли бузилиб, баг-
ри эзлиб: «шу халқлар ё бор, ё оёқ ости бўлиб йўқ бўлиб
кетдим»,— деб келаётир, оқ уйлига ўзи билан бирга ҳай-
далиб келган одамларнинг ўтирган жойини билади. Ўзи
бирга келган. Буларнинг ҳам ўлгани ўлиб, қолгани Тўл-
гонни кўриб, Тўлгон эканини билмай от, анжомга қараб:
«бу синоҳи келиб, бизни оралаб, яна бизга бир алам топар-
ми»,— деб изадиган атала-буломиғи томоғидан ўтмай, ҳеч
қайси сўз қотмай, ўт ёқиб, сруғ қилиб ўтирса, ёруғини ёқ-
май, қоронғида ўзини сақлаб ўтирди. Тўлгон ўзининг жой-
ига етиб бориб, отдан тушди, ота-энасининг хаёли қочди.
«Бизга таги бир бало етишди, бу Оқбўтабек бизни омон
қўймас экан, бемаҳалда қилди бойлаб, от-афзалини шайлаб
келиб тушди, биз шима жазоли бўлдик»,— деб сесканиб
турди. Тўлгон ичкари кириб ота-энасига аста товуш қилди.
Шунда энаси Тўлгонни товушидан таниди, отаси ишонмай

Ўзни ёпинчиққа ўраб, тўланинг тўрида турди. Энаси Тўлгоннинг товушидан биллиб бир сўз деди:

Кеча-кундуз сени йўқлаб
Қўзларимдан кетиб равшан,
Бизга кўпдир буида душман,
Кўп йиғлаб қилдик пушаймон.
Меҳрбоним сен Тўлгонжон.
Сен сан менинг кўрар кўзим,
Меҳрбоним, Тўлгон қизим.

Қаерларда кун кечирдинг,
Қаердан толиб от миндинг,
Аслоҳа-анжомни олдинг?
Меҳрибон, ахтариб келдинг.
Қандай жонга дучор бўлдинг?

Бизлар қолдик ғамли кунда,
Омон-эсон келдинг бунда,
Кўрар кўзим, жоним болам,
Энанг сенга меҳрибон-да,
Биз ўзимиз бекка банда,
Тангрим қилмасин шарманда.
Кўнглингда боричғини айтгин,
Сен турибсан бу мазгилда.
Ё биров қилдимиз зулм,
Сен кетган сўнг ҳолим забун.

Кўрар кўзим, жоним кўзим,
Қандай бўлиб буида келдинг.
Энанг сендан гавни сўрар,
Аҳволингдан бергин хабар!?

Бу сўзни энаспдан эшитиб, Тўлғоний ҳам бир-икки оғиз сўз айтиб турган экан:

Ғам ема, эна, меҳрибон,
Бошамиздан кетар туман.
Бир одамга дучор бўлиб,
Омон-эсон келди Тўлгон.

Уруш майдон охир бўлди,
Кўп йиғлама жонинг қолди.
Хафаликни кўнглинг олма,
Меҳрибон энам, не бўлди?

Бунда сенга жавоб бўлар,
Омон қолган элга борар.
Мен кетарман энди турмай,
Сен қоласан йўлдош бўлмай.

Худо берган менга тулпор,
Мен элга кетмагим даркор.
Сенам бир кун йўл оласан,
Саломат элга борасан.

Бўлак ишни қилма гумон,
Дуода бўлгин, меҳрибон.
Тонг отмайин мен кетарман,
Мен сизларга кўз тутарман.
Хаёлингни асло бўлма!
Эна-отам хафа бўлма,

Тенги тушли қариндошинг,
Ҳайдалиб келган йўлдошинг,
Булар билсанг сенга улфат,
Бошимиздан кетар кулфат.
Ота-эна шукур қилгин,
Худо берди, шулдир давлат.
Бул менга ўлжа минган от.

Асли хаёлингни бўлма,
Жўра-йўлдошингдан қолма.
Мен кетарман, ёлғиз боланг,
Меҳрибоним, ғамгин бўлма!

Эшит, эна, арз-додни.
Кечаси саҳарга етди.
Ота-энаси дардлашиб,
Тўлғон билан хўшлашиб,
Шунда Тўлғон омонлашиб,
Миңди энди бедов отни.

Омон бўл, кўнглингни бўлма,
Узоқ юриб бунда қолма.
Кўп кечикмай элга боргин,
Эна меннинг ишим кўргин,
Ҳайр энди омон бўлгин.

Жўнади Тўлғон, йўлга кирар,
Жасади мисли амалдор.

Шавкати ажойиб буюк,
Шудай қилиб йўлни тортди.
Тонг сизариб бунда отди.
Эл-халқдан одам чиқиб,
Ҳар тарафга уриб кетди.

Ҳеч ким бунга қарамайди,
Қимсан дейишиб сўрамайди.
«Музаффар маҳрамини», дейди,
Сўрашга юрак қолмайди.

Кўзи тушиб ётган элга,
Тўлғон тушиб кетди йўлга.
Гоҳ қарайди ўнгу сўлга,
Ҳеч ким йўлдош бўлмас бирга.
Уратепа элдан ўтди,
Қичаб Тўлғоний йўл тортди —
Работ деган ерга етди.

Отдан тушиб дам бериб,
Бир саройга келиб қўниб,
Эл каттаси, бир нечалар
Югуртишиб хизмат қилиб.

Шунда Тўлғон отни бир бўшантирайин, деб ўтиб, бирдан-бири эшитиб, «Бу жасадли йигит бизнинг мамлакатларда йўқ эди. Уратепани Қўқон ёвлаб қанча уруш бўлиб отди, албатта, хабари ҳар ёққа кетди, бул Музаффардан қолган элчи маҳрамди»,— деб гумон қилиб турибди. «Сўнгра, халқни ёмон қилмасин деб, мана шундай ерга туш деб, ваҳший ерларга бордик,—/деб/ Музаффарга маълум қилмасин»,— деб элда қолган катталар Тўлғоннинг олдига дастурхон тузиб, олиб келиб хизмат қилиб турди. От, яроғибоб, жасадига қараб: «Аттанг-аттанг, амир ҳам маҳрамни топиб қўяр экан, агар шу жасадига аёл бўлса, [ҳар] қандай одам кўрса, шайтонлаб қолар экан, дейишди. [Тўлғоний] бир соат туриб, омонлашиб яна йўлга кириб жўнаб кетди.

Худо берган бу давлатни,
Халқ бари қилар иззатни,
Яна миниб бедов отни,
Жиззах қараб йўл торди,
Уроқчи, машоқчи дебди:
«Остида ўйнаган оти,

Билмаймиз кимнинг авлоди,
Бир мамлакатнинг бекзоди».
Кўрган халқлар гумон этди:
«Қаердан урушга кепти».

Тўлғон қичаб йўлни олиб,
Хайрабодга яқин етди,
Кун намозгар хадди бўпти.
Кўзлайди юрса узоқни,
Кўриб ўтмоқчи Жиззахни.

Кўрмайин бу йўлда хатар,
Ўзим ёлғиз қилдим сафар,
Оқ йўл берсин парвардигор,
Сиримни очмасин жаббор,
Бир жойимдан айиб топиб,
Билмасин-да эл-халқлар,
Асли мен аёлу муштипар.

Кеча-кундуз йўлни олиб,
Бу Жиззахга яқин келиб,
Жиззах қўрғонини кўриб.
Ларза тушади танда жон,
Бўлмасин-да зарар-нуқсон
Бу Тўлғонга кўзи тушиб,

Пешвоз чиққанди Жайнархон,
Жиззах беги соф оломон,
Ҳаммаси урушда бўлган,
Бу Жайнархон бунда қолган,
Тўлғоннинг шавкатини кўрган.

Чопиб чиқиб хон олдига,
Тўлғонийга хизмат қилган.
«Келинг, хоним, энди бунда,
Азоб кўрибсиз қийин йўлда,
Меҳмон бўлинг бутун бизга!»

Шунда Тўлғондан гумон қилиб, ким эканин билмай,
от, яроғ, аслаҳасига қараб, «Албатта бу ёқнинг одами
эмас, урушдан хабар олгани келган амирнинг маҳра-
ми»— деб, бир-икки огиз сўз сўраб турган экан:

Остингда ўйнайди бўз алвон отинг,
Душманин ўртайди шону шавкатинг,

Қаерларда ўсган хоним, элатинг
Мен билмадим нима бўлди хизматинг?

Қийғир деган қуш ўлтирар қияда,
Тарзинг бордир ою кундан зиёда,
Ғайрат қилса шоҳлар юрар пиёда,
Бир шунқорсан, парвоз қилдинг уяда,
Хабар бергин хоним қайдан келасан?

Ўзингга ярашган шону шавкатинг,
Қайси хон қошида сенинг хизматинг,
Қайси шоҳлар бўлар сенинг улфатинг,
Бизнинг билан бирга бўлсин суҳбатинг,
Хабар бергин хоним қайдаи бўласан?

Тўлғон бу сўзин эшитиб, сир бермаган киши бўлиб,
Жайнаибекка жавоб бериб бир-икки оғиз сўз айтиб тур-
ган экан:

Уруш овозаси Бухорога борди,
Подшомиз Музаффар элатда зўрди,
Ўйлаб туриб бизга хўп хабар берди.
Солиб отга арпа билан ийирни,
Қор ёққанда карвон солар чийирни,
Бухорода Музаффархон буюрди:

«Жаҳонни сайр этгин, ўйнаб-кулгин, деб,
Кеча-кундуз тинмай йўлда юргин, деб,
Йўлда қолма Уратепа боргин, деб,
Бул урушнинг анигини билгин!»— деб,
Бизлар маҳрам шоҳ амрини тутамиз,
Ҳарна, деб амр этса уни қиламиз.

Меҳнат тортиб йўлда жафолар кўрдим,
Уратепа бордим, урушни билдим,
Қўқон ёвлаб келибди, хўб аниқ билдим,
Уруш майдоннинг устинда турдим,

Қўқонлик қочди-да, омонлик берди,
Келган ёвдан ботирлар ўлжа олди,
Халқ кўмаги ундай кунда йиғилиб,
Душманларга қарши қирғинни солди.

Бир нечалар юрар йўлларни тўсиб,
Омон-эсон қайтдим урушни босиб,

Беклар суҳбатинда ҳам бирга бўлдим,
Ботирлар ишини майдонда кўрдим,
Омонлик берди-да, мен йўлга кирдим.

Бу сўзни Жайнархон эшитиб; «бир кеча хизмат қилиб жўнатсам, мен амирни ҳурмат қилган бўламан, албатта, руҳим кўтарилиб, амалим ошиб, қўрбошилиқ амалимдан юқори ўсиб, ишим каттарар»,— деб, отнинг жилловини олиб, қўрғонга киргизиб, аркка етказиб, бекларнинг жойига тушириб, ҳарна қолган кишилар олдида югуриб тонг отганча хизмат қилди. Ул вақт Жиззах беги қанча оломони билан Уратепа урушида эди. Эрта-мартан тонг отди, чой тотилни қилиб, неча чопаргончиларни йўлга бирга олиб, Бешқувурдан ошириб, катта йўлга тушириб, омонлашиб қайтди. Тўлгон яна иссиқ остидан чиқиб йўл тортди. Шу кун билан юриб, гоҳ ерларда тушиб отга дам бериб, унда неча муддат юриб, йўлда тентираб юрди.

Азаматлар олмос бойлар дастига,
Душман тушар кам давлагнинг қасдига,
Неча муддат тинмай Тўлгон йўл тортди,
Етишиб қолганди Жарғақ устига.
Ёнбошимга қилич-яроғим осиб,
Душман чиқмади йўлимни тўсиб,
Мен ўтиб келаман элларни босиб,
От, яроғ асбобим менга муносиб.

Ажойиб ишларни йўлларда кўрдим,
Сиримни айтмайин ўзим қутқардим.
Маккорлик ишларман бу ерга келдим.

Нола қилиб ёлғиз чўлда зорига,
Етсам, деди Оқтепанинг шаҳрига,
Чув деб қамчи урар бул тўлпарига,
Бир кун бориб қолди Ёмонжарига.

Қиз ҳам бўлса теккан эрининг назарин,
Ёмонжардан энди ўтиб боради,
Шул кун Оқтепанинг бозорин.

Йўл юзда бозорчини кўради,
Ким эканини одам нима билади,
Ҳеч ким ёнашмайди узоқ юради,
Тўлгон ёлғиз йўлда кетиб боради.

Ким йўлиқса бундан сесканиб туради,
Қошига ёнашмас узоқлаб юради,

Кўнглида борини ўзи билади,
Сўфибекни зор йиғлатиб келади.

Қизиб ётган Оқтепанинг бозори,
Чоштгоҳ, тушда ҳўб айланиб кўради.
Қошига ёнашмас неча одамлар,
Ҳеч ким билмас ўзи қандай амалдор.

Ҳеч кимга сирин бермай бозорда юрди,
Айланиб яхши-ёмонни кўрди.
Ўзининг ишига табассум қилди,
Қолган макон-жойи жалолин кўрди.

Ҳеч кимга сирин айтмайди ночор,
Халқ билмайди бунинг кимда иши бор,
Ҳар ким бўйлаб жасадига қарайди,
Сўрамоққа ҳеч ким юрак қилмайди.
Пешингача ўзи бозорда юрди,
Вақтин хушлаб элни томоша қилди,

Қандай одам экаинни халқ билмай,
Бунинг юришига кўп ҳайрон қолди.
Бировни қошига чақириб олди,
«Не хизмат»,— деб бу ҳам яқинлаб келди.
Тўлгоннинг тарзига термулиб турди.
Тўлгон ул одамга бир савол қилди:

— Ғамли қуллар ўйлайдиган ўйдами,
Давлатли қул гургумали тўйдами,
Агар билсанг хабар бергин сўрайман,
Айтгин менга, Пардабой кал уйдами?

Бир неча одамнинг ишлари бекор,
Турган жойим мана Оқтепа бозор,
Агар билсанг, Пардабойдан бер хабар,
Пардабойда менинг билсанг ишим бор.
Мен борайин бундай одам уйига,
Бошлаб боргин Пардабойнинг жойига!

Шунда эшитган, кўрган одамлар: «Бул юриши амир-
нинг маҳрами. Бул Пардабой шўрлик бир камбағал, буни
қай ёқдан билади. Нима гуноҳ иш қилган экан? Уроқчи-
лик, машоқчилик билан кун кечириб юрган одам эди. Бун-
дай катта одам Пардабой деб сўрайди, бир умрида ул
бундай одамларни кўрмаган, қошига бермаган». Бу Тўл-

гон билади, ўзга одам буни ким эканини билмаган. Пардабой, булар оқ уйлига ҳайдаб кетган вақтда баркамол бўйи етган қиз эди. Олиб қолсин деганда ҳеч нимани топмаган эди. Шундай камбағал эди. Бир қари энаси бор эди. Пардабойни бундай одам сўради деб бозорда овоза бўлди. Бул гап Пардабойнинг қулогига етди. Мол-ҳоли йўқ эди, сомонхонасида пича чириб ётган сомони бор эди. «Далага чиқсам, қўлга туширар»,— деб, чириб ётган сомоннинг остига кириб кетди. Тўлғоной Пардабойнинг ҳовлисига отлик кириб борди. Энаси қари кампир кўзи ялтираб, ияги қалтираб «бу менинг болам нима гуноҳ қилди, ўзи ҳовлига келди,— деб бояги Тўлғоной сипоҳига энаси бу сўзларни гапирёттир:

Амалдор, сен эшит айтган ноламни,
Сен сўрадинг менинг ёлғиз боламни.
Йўқчилик билан юриб кунларни кўрган,
Қаерларда ўроқ, машоқ қип юрган.
Гуноҳкор бўп доғланмасин сийнаси,
Мен бўламан Пардабойнинг энаси.
Устингга кийганинг яшилдан кўкди,
Неча вақтлар бўлди Пардабой йўқди,
Энди ўроқчилик қилиб юрибди.

Сени кўриб, болам, бўғиним бўшади,
Сенинг кўнглинг дарёдайин тошади,
Парданн сўрайсан, ақлим тошади.
Сўрамайсан сен, амалдор, ҳолимни.
Бирор одам чоғиштирган¹ ўғлимни.

Камбағалман, менга қилма зулмин,
Сенга гапираман кўрган кунимни,
Бир болама солма ноҳақ ўлимни,
Йўқчиликда ким билади ҳолимни.

Неча вақтлар бўлди тентираб юрган,
Қабоҳатли қаттиқ кунлар кечирган,
Энам бор, деб қаерда ишлаб юрган,
Ажойиб сипоҳи бу сўраб турган.

Ақли ҳайрон Тўлғонойнинг ишига,
Девор бўйлаб қарар эди одамлар,
Ҳеч ким келолмайди бунинг қошига.

¹ Чаққан.

Бу сўзни Пардабойнинг энасидан эшитиб, Тўлғон та-
басеум қилиб, бир озроқ кулгандай бўлиб, шўхлиги келиб,
бир-икки оғиз сўз айтиб турган экан кампирга:

Сипоҳиман, одатимни биласан,
Қайда бўлса, ўғлингни топиб берасан,
Сен топмасанг, кампир, тайин ўласан,
«Пардабой йўқ» дейсан, жавоб берасан!

Ғам тортса сарғаяр гулдайин дийдор,
Уйласам, кўнглимга менинг гап келар,
Йўқ деб жавоб айтсанг ўлмагинг даркор,
Сўзидан қайтмайди мендайин амалдор.
Сен ўғлингни топгин кампири айёр,
Маҳтал бўлиб турмас мендай амалдор.

Қизиб ётган бунда Оқтепа бозор,
Менга қараб бирор солгайсан назар.

Кўҳналик қип бунда шумлик ўйладинг,
Рост турганда, ёлғон сўзни сўйладинг,
Йўқ деб жавоб айтиб ўзинг қийнадинг.

Бу ерларга илгари ҳам келганман,
Яхши-ёмонни англаб билганман,
Сенинг ўғлинг яхши билиб юрганман.

Қариликдан букилганди қоматинг,
Қайғу ваҳм жойлаб юракда дардинг,
Мен сўрадим, сесканмагин, моможон,
Сенинг ўғлинг билсанг менинг улфатим.

Бу сўзни айтиб Тўлғон одан туша берди. Отни ўзи
бойлади. Бутун халқ бозордаги одамлар, бозор бузилиб,
ҳамма овнаб устига кетди. «Шундай одам бу ҳисобда йўқ.
Пардабойнинг маконида нима қилиб юрибди; агар туш-
са, қўнса шундай яхши жойлар бор, отини ушлаб, жой бе-
радиган бойлар бор. Бул шунда тикилди, албатта бир иш
қилиб у гуноҳкор». Шунда Тўлғон ичкари кирди. Тўшан-
чининг тайини йўқ, бир вайрона макон. Уйда кампирдан
бошқа жонзод киролмайди қошига. Кампир ҳайрон бўлиб
турди. Тўлғон белидан қиличини ечиб бир қозиққа илди,
дасторини олиб ёғоч сандиқнинг устига қўйди, дасторни
олганда, Тўлғоннинг сочи ёйилиб кетди. Шунда кампир:
«Бу Тўлғонойга келбат беради»,— деб қарагани қўрқиб
туриб эди. Сипоҳилик кийимларини устидан ечиб тамом

қилиб эди, сўнгра кампир билди, бул келган ўзининг келини Тўлғоной экан. Шунда кампир қувониб Тўлғонойга бир сўз айтаётир:

Бу кўрганим ё ўнгимми, тушимми?
Тўлғонойжон, менинг кўнглим-хушимми,
Келиб кўнган бунда давлат қушимми?!

Аввал кўрдим, менда қолмади тоқат,
Энанг айлансин-да, қилдинг сиёсат,
Қайта бошдан келди айёми давлат,
Қандай бўлиб, болам келдинг саломат?
Ақли шошиб кампир ҳар ёққа чопди,

Халойиқ эшитсин Тўлғон келибди,
Пардабойга хабар бериб турибди:

Ўз жонингга қилма зулм,
Чиққин Пардабой жон ўғлим,
Зулм билан ҳайдалиб кетган,
Келди Тўлғонойдай ёринг.

Сенга етгай энанг сўзи,
Йўлига тўрт икки кўзи,
Тўлғоной Назарнинг қизи,
Қандай гапдир, сипоҳи бўп
Келиб қолган бунда ўзи.

Тўкма кўзингдан ёшипсини,
Сомондан чиқар бошингни,
Равшан қилгайсан дилингни,
Турғизай сендай ўғлимни.
Бул аҳволда бўлиб ётма,
Сен чиқиб кўргин ёрингни!

Пардабой энаси дан бу сўзни эшитиб, чиряк сомондан чиққиси келмай, энасининг гапига ишонмай бир сўз айтаётибди:

— Эна, эшит менинг зорим,
Сен қуритма менинг шўрим,
Бу ерларда йўқдир ёрим,
Маккорлик йўлларга юрма,
Сипоҳилар билмас ҳолим,
Жоним, эна, кўнгил бериб,
Армонман ўлмасин ўғлинг.

Яхши билмайман сўзингни,
Уймасин икки кўзингни,
Улдирма мендай қўзиягни,
Неча одам хабар берган,
Эна, сенинг сўзинг ёлгон.

Раҳм этмай кўзда ёшима,
Қилич солади бошима,
Ундай бало йўлатмагин,
Эна, менинг ёнбошима.

Йўлдан уриб сўз сўзлайсан,
Келма, энажон, қошима.
Бора бергин ўз бошинга,
Сипоҳига сиринг айтма,
Тониб турган сўздан қайтма.

Бул сўзни айтиб, энасининг айтганига кўнмай, ҳовли одамга тўлиб, Тўлғоннинг келганини билиб, Тўлғон иш кўрсатиб, бунда келиб, ҳовли юзида одамлар гап қилиб, бу гапни эшитиб, Пардабой бояги чирик сомон остидан чиқиб, ўзининг ётишига ўзи уялиб, энди бир нима қилиб Тўлғонийни олайин деса, ҳеч ниманинг тайини йўқ Пардабойда. Шунда Тўлғоний ўйлаб Оқбўтанинг бозорига Сўфибекнинг отини бозор солдириб сотди. Сотиб отининг пулини кийим-кечак, тўй харажат қилди. Отнинг пули билан бир кичикроқ тўй-томоша қилиб, оқ уйлига кетган, ота-энаси ҳам омон-эсон келиб, ҳамма бир-бири билан топишиб, Тўлғонийнинг қилган ишига ҳамма қойил қолишиб, раҳмат дейишиб, ўзининг адашган одамини қайтадан топди. Тўлғоний билан Пардабой шундай қилиб бир-бирига танини бағишлаб, неча замонлар ўйнаб-кулиб қўша қаришди. Шўйгиб мурод-мақсадига етишди.